

HET INTELLECTUEEL PANORAMA VAN MICHEL FOUCAULT

Inleiding

Op 25 juni 1984 overleed Michel Foucault, net toen hij delen 2 en 3 van zijn 'Geschiedenis van de seksualiteit' had voltooid. Er is de laatste jaren heel wat over hem gesproken en geschreven. Zijn werk heeft ook in linkse kringen heel wat polemieken doen oplaaien.

In de hierna volgende bijdrage willen we de filosofische grondslagen van Foucaults gedachtengoed en zijn verhouding tot de linkerzijde even verduidelijken. Foucault zelf heeft dit nooit in een geschrift geëxpliciteerd, hoewel hij daartoe langs verschillende zijden werd aangespoord.

Naar aanleiding van een artikel van de marxist M. Cacciari in *L'Espresso* (1978, 46, p. 151- 152), waarin de filosofie van Foucault scherp op de korrel wordt genomen, schreef Foucault op 1/12/1978 een brief naar de P.C.I.-krant *Unità*, waarin hij de marxisten uitnodigt tot een gesprek, waarin de wederzijdse standpunten worden verduidelijkt. Namens de *Unità* trok D. Trombadori naar Parijs, waar hij verscheidene uren met Foucault sprak. Deze gesprekken werden weergegeven in het tijdschrift *Il Contributo*, 1980, 1, p. 25- 81 en verschijnen zeer binnenkort in vertaling bij de S.U.N. (Nijmegen). Ter herdenking van het overlijden van Foucault hernemen we de voornaamste themata van dit gesprek, waarin Foucault op een bijzonder eerlijke wijze zijn intellectuele achtergrond ontvouwt.

Waarheid en ervaren

Foucault heeft eigenlijk geen specifieke methode: 'Ieder van mijn boeken is een manier om een bepaald object te demonteren en met betrekking daartoe een analyse-methode te construeren.' Ook beschouwt hij zichzelf niet als een filosoof, want hij laat zich voornamelijk inspireren door Nietzsche, Bataille, Blanchot en Klossowski, stuk voor stuk figuren die men niet als 'filosoof' in de strikte zin van het woord kan beschouwen. Foucault liet zich door hen inspireren op een ogenblik dat in de universitaire milieus de fenomenologie hoogtij vierde. Nu meent Foucault dat in de fenomenologie getracht wordt om het hele veld van de mogelijkheden die in een alledaagse ervaring besloten liggen open te leggen, daar waar zijn inspirators via een ervaring naar de 'onmogelijkheid' van het leven zoeken. De ervaring constitueert hier geen subject meer, integendeel, zij leidt tot zijn zelfopheffing of desintegratie. De zoektocht naar een grenservaring die het subject aan zichzelf onttrekt, vindt Foucault belangrijker dan de zogenaamde zekerheid van een funderend subject. Foucault laat de ervaring op hem inspelen en wil daaruit veranderd te voorschijn komen. Ook de ervaring van de lectuur van een boek kan veranderingseffecten teweeg brengen. Een boek als *'Histoire de la Folie'* (Paris, Gallimard, 1961) behandelt de waanzin tot het einde van de 19de eeuw, maar leidde tot een aanval op de hedendaagse psychiatrie omdat door de lectuurervaring de relatie tot de waanzin, tot de institutie van de psychiatrie en tot de 'waarheid' van haar betoog werd veranderd. Foucault hecht minder waarde aan het inherent waarheidskarakter van zijn boeken dan aan de ervaringsmogelijkheden die ze kunnen opleveren. Deze ervaringen tellen en ze zijn 'waar noch vals'. Zij creëren een transformatie van de verhouding waarin wij staan tot onszelf en tot onze culturele wereld, tot ons weten. Voor Foucault gaat elk boek uit van een persoonlijke ervaring en tegelijkertijd effent het boek de weg voor een verandering, een metamorfose die niet louter individueel is, maar ook voor anderen toegankelijk. Dat delen van een ervaring is voor Foucault essentieel: 'Stellig is een ervaring iets dat men alleen opdoet; maar ze kan zich niet voltrekken als ze er niet in slaagt aan de pure subjectiviteit te ontsnappen en als ook niet anderen deze ervaring, ik zal niet zeggen precies kunnen herbeleven, maar wel kunnen kruisen, doorsnijden.

Communisme

De grote nadruk die Foucault legt op de beleefde ervaring verklaart hij zowel als een reactie tegen het Hegelianisme en de fenomenologie, die geen van beide het primaat van het subject ter discussie stelden. Enkel via het thema van de Uebermensch (Nietzsche) en de grenservaringen (Bataille) zag Foucault een uitvalsweg, een mogelijkheid om zich los te maken uit bepaalde traditionele filosofische ketenen. Toch was het denken van Nietzsche of Bataille geen manier om zich van het marxisme te verwijderen. Integendeel, juist omdat Foucault op zoek was naar 'iets totaal anders', was zijn aansluiting in 1950 bij de PCF een verlengstuk van zijn afkeer van de traditionele subjectfilosofie. Foucault beschouwde zijn 'Nietzscheaans communisme' als iets dat werkelijk aan de grens lag van het leefbare. Toch is hij niet lang lid van de PCF gebleven. De directe aanleiding tot zijn afscheid was het artsencomplot tegen Stalin in de winter van 1952. Vlak voor de dood van Stalin was het bericht verspreid dat een groep Joodse artsen een aanslag op zijn leven gepleegd had. Hoewel Foucault, die toen nog student was, niet overtuigd was van deze beschuldiging, spande hij zich toch in het partijstandpunt te volgen: 'De verplichting iets te ondersteunen dat zo sterk in strijd met het geloofwaardige was, maakt juist deel uit van die oefening van ik-ontbinding, van het zoeken naar een manier van 'anders' zijn.' Toen achteraf het hele complot een verzinsel bleek te zijn en de partij zich niet rechtvaardigde, stapte Foucault op-

Structuralisme

In de korte tijd dat Foucault lid was van de PCF had hij wel frequent contact met Althusser. Althusser werd in de jaren '60 samen met Lévi-Strauss, Lacan en Foucault als een structuralist beschouwd, omdat ook hij, net als de anderen, het thema van het 'subject' ter discussie stelde, dat fundamenteel postulaat dat de Franse filosofie vanaf Descartes tot dan nooit had prijsgegeven.

Maar achter het geruzie over het primaat van het subject ging volgens Foucault iets veel diepers schuil. Het structuralisme was immers geen Franse uitvinding, maar was reeds ontwikkeld in de jaren '20 in de Sovjet-Unie en Centraal-Europa. Al vanaf de vooravond van de Russische revolutie en ook tijdens deze periode was er een grote culturele expansie waar te nemen zowel op het gebied van de taalwetenschap als op dat van de mythologie, de folklore etc. Doch deze expansie werd snel de kop inge-

drukt onder de stalinistische stoomwals. Via allerhande wegen (denk bijvoorbeeld aan de invloed van Propp op Dumézil en Lévi-Strauss) belandde de structuralistische cultuur in Frankrijk. Toen de marxisten zich in de jaren '60 in Frankrijk als eersten tegen het structuralisme opwierpen, was dit volgens Foucault vanuit een bepaald 'historisch weten' : nl. dat het stalinisme zich reeds eerder had afgezet tegen het structuralisme. Foucault kan de weerstand van de Franse marxisten tegen het structuralisme alleen maar verklaren omdat in dit structuralisme een nieuwe linkse, niet-marxistische cultuur ontstond, die door het traditionele marxisme niet geduld kon worden. De inzet van het structuralisme-debat in de jaren '20 in Oost-Europa en in de jaren '60 in West-Europa was identiek : in hoeverre kunnen bepaalde vormen van theorievorming en analyse worden ontwikkeld die niet irrationeel, niet 'rechts' zijn, maar desalniettemin niet zijn te reduceren tot de marxistische dogmatiek ?

Subjectconstructie

De invloed van Nietzsche speelt bij Foucault ook door in zijn wetenschapsfilosofische opvattingen. Zo is Foucault bijzonder gevoelig geweest voor de stelling van Nietzsche dat de rationaliteit van een wetenschap, een praktijk, een vertoog niet af te meten is aan de waarheid die ze weet voort te brengen, maar dat de waarheid zelf deel uitmaakt van de geschiedenis van het vertoog en in zekere zin een effect is dat aan een vertoog of praktijk inherent is.

Verder oordeelt Foucault dat elke grenservaring waarbij er in zekere zin een desintegratie van het subject plaatsvindt, leidt tot een constructie van een weten, dat een subject doet ontstaan. Bepaalde grenservaringen worden herleid tot kennis-objecten : de waanzin, de dood, de misdaad en de seksualiteit. Daarbij is het subject altijd zelf in het spel. Door de waanzin te kennen bijvoorbeeld vormt zich het rationele subject; door de economie te kennen vormt zich het arbeidende subject; door het recht vormt zich een subject dat in betrekking staat tot de wet, dat wil zeggen misdrijven kan begaan, enz. In al zijn werken heeft Foucault zich steeds bezig gehouden met de manier waarop de mensen in de Westerse samenlevingen ervaringen hebben opgedaan waardoor zij zich hebben begeven in een kennis-proces omtrent een bepaald objectief geheel en waarbij zij tegelijkertijd zichzelf als subjecten met een vaste en bepaalde status hebben geconstitueerd. Volgens Foucault constitueert een wetenschappe-

lijke praktijk (een bepaalde manier om vertogen te reguleren en te construeren) immers tegelijkertijd het kennisobject en het kennissubject. Zo ontstond bijvoorbeeld het 'object waanzin' pas in de 18de eeuw, op hetzelfde moment toen ook het subject geconstrueerd werd dat geacht werd de waanzin te begrijpen. Deze ervaring — die de waanzin als object heeft gecreëerd, tezamen met het subject dat haar kent — wordt door Foucault dan verder verbonden met het ontstaan van een specifieke normaliserende maatschappij met uitsluitingspraktijken, die op hun beurt verbonden zijn met een economische en maatschappelijke situatie, die beantwoordt aan de fase van de verstedelijking en de opkomst van het kapitalisme met een fluctuerende en gespreide bevolking, waardoor er fricties met de eisen van de economie en de Staat ontstonden.

Wetenschapskritiek

Merkwaardig is wel het succes geweest van *'Les mots et les choses'* (Paris, Gallimard, 1966). Foucault noemt het een uitzonderingsboek. Het is een 'methodisch' boek en heeft geen betrekking op het thema van de grenservaring dat hem zo dierbaar is. Het werd geschreven op uitnodiging van de wetenschapsfilosoof C. Canguilhem en was bestemd voor enkele vakgeleerden. Toch heeft dit boek het grootste succes bij het publiek gekend. Een paradox die volgens Foucault te wijten is aan het ongezone gegeven dat de verkoop van een theoretische tekst afhangt van de hoeveelheid kritieken in kranten en tijdschriften.

In *'Les mots et les choses'* werd het ontstaan van drie onderscheiden velden (de biologie, grammatica en politieke economie) in de 17de eeuw bestudeerd, evenals de gelijksoortige veranderingen die deze wetenschappelijke praktijken achteraf ondergingen. Het ging om een vergelijkende analyse van de interne procedures van het wetenschappelijk vertoog.

Bepaalde marxisten hebben het Foucault kwalijk genomen dat hij de marxistische economie — wegens haar grondbegrippen en de algemene regels van haar vertoog — tot het type 'discursieve formatie' rekende, dat reeds ten tijde van Ricardo gedefinieerd werd. Nu stelt Foucault dat het geen verwijten waren van die marxisten die thuis waren in de economische politiek, maar wel van de generatie 'anti-PCF-marxisten' die de marxist-leninisten of maoïsten van '68 zouden worden en die een hyper-marxistische terminologie gebruikten, waarin volgens Foucault geen plaats was voor een welomschreven vaststelling die au fond

slechts een opvatting van Marx zelf herman.

Met werken als *'Les mots et les choses'* en *'L'archéologie du savoir'* (Paris, Gallimard, 1969) heeft Foucault een nieuwe terminologie ontwikkeld. Daar waar in *'Les mots et les choses'* nog de nadruk werd gelegd op het verband tussen een discursieve formatie en een 'epestimè' (een bepaald wetenschappelijk paradigma), werd in *'L'archéologie du savoir'* de analyse uitgebreid tot de niet-discursieve praktijken door middel van de notie 'uitspraak', d.i. de materiële of institutionele voorwaarde van het wetenschappelijk vertoog.

De Frankfurter Schule

Foucault erkent het bijzonder belang van de Frankfurter Schule, ook al geeft hij toe dat hij buiten enkele teksten van Horkheimer en Kirchheimer weinig van de Frankfurters heeft gelezen.

Volgens Foucault hebben de Frankfurters problemen aan de orde gesteld, waar we nog steeds niet uit zijn. Zo stelden zij de vraag naar de machtheffingen van een rationaliteit die historisch en geografisch in het Westen gestalte heeft gekregen. Het Westen had de economische en culturele resultaten die haar kenmerken nooit kunnen bereiken als het niet die specifieke vorm van rationaliteit had beoefend. De vraag is nu, hoe deze rationaliteit kan worden losgemaakt van de mechanismen, procedures, technieken en effecten van de macht die haar determineren. Het probleem stelt zich immers of de belofte van de 'Aufklärung', nl. dat het aanwenden van de rede tot vrijheid zou leiden, niet in haar tegendeel is verkeerd, nl. in een heerschappij van de rede zelf, die de vrijheid steeds verder terugdringt. Volgens Foucault is het de grote verdienste van Horkheimer geweest, dat hij deze problematiek het eerst heeft geformuleerd en gesignaleerd.

Toch meent Foucault dat de subjectiviteitsopvatting van de Frankfurter Schule achterhaald is. Daar waar de Frankfurter Schule nog tracht om de verloren identiteit te herwinnen, onze gevangene natuur te bevrijden en onze diepste waarheid bloot te leggen, tracht Foucault zich eerder te bewegen in de richting van een subject dat radicaal anders is. De uitspraak van Marx 'de mens produceert de mens' moet volgens Foucault juist begrepen worden. Het gaat niet om de productie van een naar zijn wezen aan zichzelf identieke mens, maar om de productie van iets wat nog niet bestaat en waarvan men niet weet hoe en wat het zal zijn. Het gaat dus om de productie van een totale vernieuwing en

niet, zoals de Frankfurters dachten, om de bevrijding van wat ten gevolge van de repressie- en klassenmaatschappij ver van de mens en in zijn diepste wezen zou hebben geleefd.

Nu meent Foucault ook dat het wezen van de mens nooit te voorschijn zal komen. De mens is volgens hem immers een ervaringsdier dat zich eindeloos verweekt in een proces dat, terwijl het een objectenveld afbakent, tegelijk de mens als subject verplaatst, vervormt en verandert tot een telkens nieuwe gestalte. In die zin is er volgens hem een duidelijk onderscheid met de Frankfurters, die volgens hem van de volgende twee postulaten vertrekken: 1) dat wat iemand door het hoofd gaat, is een sociaal verschijnsel maar behoort niet tot de orde van de geschiedenis, 2) een geschiedenis zal in zichzelf steeds een verklarende waarde hebben. Foucault meent daarentegen dat 'iets zeggen' ook een gebeurtenis is die even zo goed deel uitmaakt van de geschiedenis als de uitvinding van de stoommachine. Ook aanvaardt hij niet dat een geschiedenis, die bijvoorbeeld gebaseerd is op veranderingen van de economische structuur in zichzelf een verklarende kracht heeft. Zo kan men bijvoorbeeld het masturbatieverbod in de 18de eeuw niet verklaren door het verhogen van de huwbare leeftijd, ten gevolge van de opkomst van de nieuwe kapitalistische produktiewijze. Masturbatie, zegt Foucault, begint immers niet het jaar dat het huwelijk vooraf gaat. Foucault is dan ook erg gekant tegen de projectie van een sociaal-economische geschiedenis op een cultureel verschijnsel. Cultuur is volgens hem zeker niet het noodzakelijk produkt van een sociaal-economische oorzaak.

De politieke invloed

In mei '68 zei Marcuse op verwijtende toon: 'Waar zit Foucault?'. Foucault zat in Tunesië. Hij verbleef overigens veel in het buitenland (in Zweden zag hij een sociaal-democratisch land dat 'goed' functioneerde, in Polen een volksdemocratie die 'slecht' functioneerde; daarna aanschouwde hij in Duitsland het Wirtschaftswunder van het begin van de jaren '60). In Tunesië, in maart '68, heerste een woelig klimaat: stakingen en betogingen, gevolgd door een harde repressie. Foucault zegt over deze periode: 'In die woelige situatie werd ik diep getroffen door die bewonderenswaardige jongens en meisjes die zich blootstelden aan grote gevaren om de simpele reden dat ze een pamflet hadden geschreven en verspreid of tot staken hadden opgeroepen. Dat was al genoeg om vrijheid, lijf en leven op het spel te zetten.

Dit maakte een diepe indruk op mij : het was voor mij een echte politieke ervaring.' Wat Foucault daar trof was de daadwerkelijke, existentiële en fysieke inzet van de studenten. Zo kwam hij tot de overtuiging dat de politieke ideologie zonder meer onmisbaar is om de strijd aan te gaan, maar dat anderzijds de juistheid of wetenschappelijkheid van een theorie volledig secundair is en vaak meer als verleiding functioneert dan als indicator van de correcte gedragscriteria.

Toen Foucault in '68 terug in Frankrijk was, wou hij duidelijk afstand nemen van het vrijblijvende gepraat van het universitaire milieu. Hij sloot zich aan bij de GIP (*Groupement d'Information sur les Prisons*) en wou zo een bepaalde ervaring tot in al zijn consequenties doortrekken. Zo ontstond later zijn boek over de gevangenis *'Surveiller et punir'* (Paris, Gallimard, 1975). Foucault trachtte een dialoog op gang te brengen tussen 'intellectuelen' en 'niet-intellectuelen' en precies omdat het ging om zeer concrete punten, reële problemen in klinieken, gekkenhuizen, gevangenis, begreep men elkaar.

Macht

'Au fond heb ik niets anders gedaan dan pogen te achterhalen hoe een aantal instellingen in naam van de rede en de normaliteit het klaargespeeld hebben hun macht uit te oefenen op groepen individuen ten aanzien van bepaalde gedragswijzen, zijswijzen, handel- of spreekwijzen, die ze aanduiden als anomalieën, waanzin... Au fond heb ik niets anders gedaan dan een geschiedenis van de *macht* geschreven.'

Foucault beweert echter zeker niet dat hij het vraagstuk van de macht heeft opgelost. Integendeel de macht is juist datgene wat verklaring behoeft. Foucault verzet zich tegen degenen die hem verwijten dat de macht bij hem een abstract principe is, dat zich als zodanig opdringt en dat hij uiteindelijk onverklaard laat. Foucault werpt op dat eigenlijk nog niemand een verklaring van de macht gegeven heeft. Daarom vindt hij het beter om stap voor stap voorwaarts te gaan en telkens een ander veld te betreden om te zien hoe een algemene conceptie kan worden geformuleerd over het verband tussen de totstandkoming van een weten en de uitoefening van een macht. De problemen die hij stelt betreffen dan ook altijd lokale en specifieke kwesties. Door de problemen te lokaliseren, probeert hij tevens zeer algemene problemen aan het licht te brengen. Want wat is in een maatschappij algemener dan de manier waarop ze haar verhouding tot de waanzin defi-

nieert, zichzelf als 'rationeel' opvat, aan 'haar' rede de macht toeschrijft, het legale van het illegale onderscheidt, etc. ? Zo betreurt Foucault het dat de communistische en socialistische partijen nooit dergelijke vraagstukken op hun agenda hebben gezet. 'Maar als dat hun taak niet is, des te minder gaan hun problemen mij aan.' Zo neemt Foucault het ook niet dat de PCF suggereerde dat hij geheime banden met de politie had, toen hij samen met bewakers en ex-gedetineerden het gevangenisstelsel ter discussie stelde, want anders was het volgens de PCF niet mogelijk dat hij dit werk ongestraft verrichtte !

Wanneer de politieke partijen Foucault verwijten dat hij nooit concrete oplossingen biedt voor de problemen die hij stelt, antwoordt Foucault dat hij dat inderdaad weigert, want dat hij anders zou bijdragen tot het beter functioneren van een bepaalde machtsituatie die naar zijn mening juist bekritiseerd moet worden.

Foucault wil zelf geen wetten maken. Eerder zocht hij samen met de directe betrokkenen naar een verandering van hun situatie. Het doel is stukje bij beetje iets uit te werken en wijzigingen in gang te zetten die, al bieden ze geen uitzicht op oplossingen van een probleem, althans de wijze waarop het gesteld wordt veranderen.

Wanneer Foucault het postulaat wil herzien dat de ontwikkeling van het weten zonder meer bevrijding waarborgt, dan betwist hij dat dergelijk onderzoek de aandacht zou afleiden van meer algemene of wezenlijke problemen, want hij vindt de problematiek van de accumulatie van het weten even essentieel als die van het kapitaal.

Ook verzet Foucault zich tegen de bewering dat hij de macht als 'alomtegenwoordig' ziet en zonder gezicht. Foucault bestudeert welomschreven en gelokaliseerde verschijnselen, bv. het ontstaan van disciplinaire systemen in het 18de-eeuwse Europa. Daaruit mag men zeker niet afleiden dat de hele Westeuropese beschaving een disciplinaire beschaving is. Daarenboven worden disciplinaire systemen door sommigen op anderen toegepast. Er bestaat dus wel degelijk voor Foucault een verschil tussen regeerders en geregeerden.

Maar hoe gesitueerd bepaalde machtstechnologieën ook zijn, Foucault zal niet betwisten dat ze inderdaad in de loop van de geschiedenis van het ene naar het andere kamp kunnen worden overgebracht. Ze zijn immers relatief autonoom ten opzichte van de gang der economische processen. Als voorbeeld van zo'n transpositie noemt Foucault de concentratiekampen, die een Engelse uitvinding zijn, maar inmiddels een van de belang-

rijkste instrumenten van totalitaire regimes zijn geworden. Maar net zoals het fout is regimes alleen te vergelijken op basis van de waarden die hen inspireren, is het verkeerd de regimes alleen te onderscheiden op basis van bepaalde machtstechnieken die gehanteerd worden. Een regime is nu eenmaal ruimer dan de vooropgestelde waarden en de toegepaste technieken, die vaak in elk regime dezelfde zijn.

Uit dit alles blijkt ook hoe ver Foucault staat van het pessimisme van de *'Nouvelle Philosophie'* van Jambet, B.-H. Lévy e.a., dat stelt dat de meester de meester blijft, wat er ook gebeurt. Niets is Foucault vreemder dan het idee van een meester, die zijn wet oplegt en waaraan men onderworpen blijft. Foucault analyseert machtsrelaties opdat zij die erin verwickeld zijn door hun acties, verzet en rebellie kunnen ontsnappen, opdat ze die relaties kunnen omvormen: 'Zo gezien steunt heel mijn onderzoek op een postulaat van absoluut optimisme. Bepaalde dingen zeg ik alleen omdat ik vind dat ze ertoe bijdragen de werkelijkheid te veranderen.'

Naar een open dialoog

Op het breukvlak van de vijftiende naar de zestiende eeuw voltrekt zich volgens Foucault een hele reorganisatie van het bestuur over mensen: het protestantisme, de vorming van grote nationale staten, het ontstaan van autoritaire monarchieën, de administratie van grondgebieden en het zoeken naar een nieuw evenwicht in de verhouding tussen de katholieke Kerk en de rest van de wereld. Volgens Foucault staan we vandaag niet ver af van een gelijksoortige periode, waarin het vraagstuk van het bestuur op nieuw op elk punt wordt bereikt.

Nu meent Foucault dat deze crisis van het 'bestuur' als uitgangspunt moet kunnen functioneren voor een diepgravend debat met de communisten. Toch mag dit debat niet meegesleurd worden in het oorlogsmodel. Het mag niet gaan om een louter ideologische 'strijd'. Want zulke strijd is in wezen slechts een manier om een klein geschil gewichtiger te doen voorkomen. Dit is belachelijk, maar het 'oorlogsmodel' is daarenboven ook gevaarlijk omdat men de zo gewenste tegenstander vaak metterdaad zo gaat behandelen als men daartoe de machtsmiddelen heeft. 'Is het niet veel beter aan te nemen dat degenen met wie men het niet eens is, zich misschien hebben vergist, of dat men niet goed begrepen heeft wat zij bedoelen?'

Het mooiste eerbetoon aan Foucault is dan ook dat Vlaamse

marxisten, op deze toon, de dialoog verder zetten met het werk van deze zeer stimulerende denker. Dat zijn werk daartoe de moeite loont en een zeer eigen plaats inneemt binnen het linkse gedachtengoed, hebben we in deze bijdrage trachten duidelijk te maken.
